

SZÉNÁSI ZOLTÁN

Ciklus és szerep¹

(Költői nagykompozíciók és szereplehetőségek a hetvenes és nyolcvanas évek Vasadi-lírájában)

A korai Vasadi-líra egyik jellemzője, hogy a verseskötetek több kisebb (néhány lapos) versciklus mellett nagyobb, tíz-huszonöt oldalas nagykompozíciókat tartalmaznak. Ilyen az első két kötet címadó ciklusa, a *Jelentés Babylonból* és az *Ének a szomjúságról*, a *Tamariszk* kötetből a *Péntek, szombat* és a *Tizenöt sejtelem*, illetve a 1982-es *Hó és madarak* kötetből a *Fülöp jegyzetei*, valamint a Pilinszky Jánosnak ajánlott *Lépés* című ciklus a *Fényromokból*. A *Jelentés Babylonból* forrásszövege a *Jelenések könyvének* azok a fejezetei, melyek a „nagy Babilon” pusztulását beszélik el. Vasadi lazán követi a *Jelenések könyvének* apokaliptikus pusztulásvizióját, öt részre osztott versciklusának epikus keretét Rafael főangyal és Sorel segédangyal városba való alászállása adja (1-3. rész). A 4. rész nyitó mondata szerint „Íme, a földön angyalok / állnak. Rafael és Sorel.”, ez a rész az apokaliptikus vízió leírása, míg az utolsó az angyalok szózata. A látomás megjelenítését az angyalok nézőpontjából látjuk, a város, az események és önmaguk leírása saját beszédükből tárul fel. A ciklus beszélője Rafael főangyallal azonosítható („Nézd csak, Sorel angyaltestvér / íme, a város.”), viszont esetenként (mint például a fentebb idézett 4. rész nyitó versszakában) egyértelmű nézőpontváltás történik, máskor a látvány leírásból következtethetünk arra, hogy a vers aktuális beszélője éppen nem valamelyik angyal. Az 1. rész 2. strófájában a főangyal egyértelműen önmagukat írja le:

Az alkony lilacsempés
folyósólyán lebegünk lefelé.
Egyik oldalunk vöröslík
s színarany a másik.

¹ A tanulmány megírása idején a szerző a Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatásában részesült.

Ugyanennek a résznek a 17. versszakában leírt látvány, noha madarokról van szó benne, mégis mintha az alászálló angyalokra vonatkozna: „Két kitárt szárnyú madár / siklik alá, elfedve / a holdat.”

A *Jelentés Babylonból* ciklus több ponton szövegszerűen is kötődik a bibliai pretextusához, főként a bűnös város, a bibliai „nagy kéjű” leírásának lényegét tekintve. Vasadi azonban nemcsak abból a szempontból tér el az újszövetségi könyv pusztulástörténetétől, hogy a versciklus beszélője nem a Patmosz szigetén száműzetésben élő apostol, hanem az apokalipszis egyik angyalszereplője. Lényeges mozzanat, hogy a pusztulás Vasadi művében nem végleges, az angyalok záró szózata a bűnösség felismerésével és felismertetésével együtt, mintegy az apokalipszis szó eredeti értelmére („kinyilatkoztatás, kijelentés, leleplezés”) visszautalva misztikus tisztulástörténeté írnak át az újszövetségi látomást. A ciklus zárata így nem annyira a bűnös város eltörléséről szól, hanem sokkal inkább az emberi létezés lényegét nyilatkoztatja ki:

Az a bűn, mi megosztja az
emberiséget gyilkosra és

áldozatra. Az ember
ugyanis Egy. Háza törékeny.
Szíve szabad. Őt illeti
élete és a halála.

A ciklus sajátos látásmódjához hozzátartozik az is, hogy a bibliai történetet Vasadi mai jelenetezéssel mutatja be, ami azonban nem az újszövetségi apokalipszis profanizálását szolgálja, hanem éppen fordítva: az aktuális valóságot emeli át a jelen immanenciájából a transzcendens történések tér-idő koordinátái közé. S mindez nem csak az utolsó rész angyali kinyilatkoztatása révén történik meg, a matéria átlényegülése már a pusztulás során megjelenítődik:

néhány ordítózó siheder
szaros végű botokat
hajigál ránk s kiomló
fényünkbe kaszál

mitől a bot végén a barna

sár komor ragyogású alom
lesz, mélyen, kristályosan, zölden
föllobbant ünnepi fáklya

„Látomásokat írt vagy inkább halmozott egy-egy versében – jegyzi meg Vasadi első kötete kapcsán Rába György –, de nem külön romantikus fantázia ihlette, nem is a szürrealista automatikus írásmód ajzotta tótágast álló képekre. A *Jelentés Babylonból* költője fantasztikusnak ható képek formanyelvén kívánt igazságokat közölni. A kivehető epikus magvú vagy el-elkanyarodva is leíró történései természetfölöttinek hatottak, minthogy egy látszatvilág mögött érvényes törvényeket sejtettek.”²

Ugyancsak apokaliptikus képekkel s ugyanezt az ívet írja le az *Ének a szomjúságról* ciklus is. Már a ciklusrészletek szimbolikus címadása jelzi a felemelkedést: a Nép, a Hatalmas, az Ember, a Sötétség, a Föld, a Lélek és Isten szintén szimbolikus, leginkább a János evangélium „örök élet vizéről” szóló jézusi tanítására (Jn 4,5-15) visszavezethető *szomját* jelölik. A ciklus első három része az emberi történelem egy-egy jelenetét írja le: *A Nép szomja* a forradalmat, *A Hatalmas szomja* a diktátort, mely egyes utalásai miatt³ leginkább Hitlerrel azonosíthatunk, míg *Az ember szomja* a háborús szenvedést idézi meg. A ciklus egésze a záró, *Isten szomja* című rész apokrif evangéliumával túlmutat a konkrét történelmi valóságon a transzcendens átlényegülés irányába, az első három rész zárlatában megjelenő angyal-motívum is ezt a költői célt szolgálja. „[E]bben a szférában – írja Balassa Péter – már nincs történelem, Vasadi Péter (leszámítva egy korai, igen elgondolkodtató hazaversét) nem a történelem, hanem az örök tapasztalatok költője, a konkrét, nagyon is konkrét időn kívülisége.”⁴

A korábbi nagy ciklusokhoz hasonló poétikát működtet a *Péntek, szombat* című *Tamariszk* kötetben megjelent darab is. A *Jelentés Babylonból*hoz hasonlóan a versbeszélő itt is maszkot visel, a tizenkét részre osztott nagykompozícióban a középkori Mária-himnuszok hagyományát megidézve Szűz Mária hangján szólal meg, a cím időutalása nagypéntekre

² RÁBA György, *Jelenések költője: Vasadi Péter költészete*, Vigilia, 1983/2, 139.

³ Már az igen árukkodó, ahogy a germán mitológiát segítségül hívva mutatja be a Hatalmas alakját: „Azt híresztelték, hogy az anyja / hiéna, apja ember-vesszejú / farkas, aki hágás közben / énekelve hívta Wotant” Később pedig a Harmadik Birodalomra jellemző könyvégetés és katonai parádé képei idéződnek meg: „Végre megírta könyvét. // Míg másoké tűzben lobogott, / az övét oltárra emelték. / Fegyveresek álltak körülötte. Oszlopban járult elébe a nép.”

⁴ Balassa Péter, *A költészet mint szerelmes férfi: Mondatok Vasadi Péter költészetéhez*, Napjaink, 1986/7, 30.

vonatkozik, s a ciklus első részében itt is megtörténik a történelmi idő és az üdvtörténet idejének összekapcsolása:

Bűnöm-e, hogy Szerelem
madara befödött, s világ
öröme fiút szültem?
Mért köpték le?
Mért görgették köves úton?
Mért zsúfolták vagonokba?
Oly iszonyú. Én ismerem.

A holocaust áldozatainak szenvedése ily módon hozzárendelődik a krisztusi passiótörténethez, a fiát sirató Mária éneke így a történelmi kataklizma s végeredményben az egész emberiségért szóló planctussá válik, a Krisztus születésével megkezdődő végidő a ciklus zárlatában ismételten a jánosi apokalipszist idézve fejeződik be. A most ismertetett három ciklushoz képest terjedelmileg rövidebb, s más költői beszédmódot valósít meg a *Tizenöt sejtelem*. A versbeszélő ugyanis itt nem valamilyen szerepben, maszkot magára öltve szólal meg, de nem is profetikus nézőpontból írja le az apokaliptikus látomást. A mondandóját egy meg nem nevezett másikhoz intézi, s az egyes részletekben sem a látomásosság vizualitása dominál, hanem sokkal inkább az avantgárd jelhasználatot idéző, jelölő és jelölt egyezményes viszonyát felülíró és szabadon alakító szemiózis. A befogadás szempontjából nem a nagyobb szövegegységekben kifejtett vízió hatása a meghatározó, hanem a nyelvi elemek kombinációjának a váratlansága. Vasadi költészetének áthangolódását jelzi továbbá, hogy a versben a korábbi apokaliptikus szemléletet egyértelműen eszkatologikus látásmód váltja fel:

Én nem mondom:
„holnapra szétpattannak
a vaskopogatók.”
Azt sem, hogy:
„utolsó ez az óra.”
Mert minden óra az.

A nyolcvanas évek Vasadi-lírájában megfigyelhető változás a költői nagykompozíciók háttérbe szorulása. Ebben az évtizedben publikált kötetekben már nem találunk olyan apokaliptikus látomásokat leíró ciklust, mint a *Jelenés Babylonból* kötet címadó darabja, vagy a szintén kötet cím-adó *Ének a szomszédjáról*. Két olyan nagyobb kompozíció helyet kap azonban az évtized kötetében, melyek túl a hagyományos kötet szerkesztés ciklusrendjén az egyes darabok között szervezesebb kohéziót feltételező nagyszerkezetet hoznak létre. Az egyik

a *Hó és madarak* kötet *Fülöp jegyzetei* című ciklusa, míg a másik a *Fényromok* kötetben a Pilinszky Jánosnak ajánlott *Lépés*.

A *Fülöp jegyzetei* evangéliumi parafrázis, s miként Reisinger János megjegyzi, Vasadi vállalkozásának közvetlen világirodalmi előzménye Pierre Emmanuel *Evangéliumskönyve* volt.⁵ S bár a versszerkezet, a költői nyelvhasználat és látásmód, valamint a bibliai forrásszövegekhez való viszony szempontjából Vasadi versciklusa lényegesen különbözik Pilinszky leghíresebb művétől, mégis összeköti a *Fülöp jegyzeteit* és az *Apokrifot*, hogy mindkét szöveg a biblikus szöveghagyomány összefüggésében, a kinyilatkoztatott szövegekhez intertextuálisan is kötődve, de egyértelműen nem-kanonikus szövegekként jelöli ki saját helyét. Ahogy Pilinszky versének több részletét vizsgálva is bizonytalan a forrásszövegek meghatározása, úgy Vasadi költői kompozíciója esetében is kérdéses, hogy a címben melyik szentírási alakra történik utalás. Az újszövetségi iratok ugyanis több Fülöpöt ismernek, az adott versciklus szempontjából a tizenkét apostol egyike, akit János evangéliuma említ több alkalommal is, vagy pedig az *Apostolok cselekedetében* szereplő diakónus jöhet szóba. A Simon mágust is megtérítő Fülöpöt ugyan a szentírás „evangélistának” is nevezi (ApCsel 21,8), ennek ellenére, mivel a versciklus egyes darabjait egységbe fogó keretet a szeplőtlen fogantatástól a feltámadásig tartó evangéliumi történet adja, ezért a címben jelölt Fülöpöt az eseményeket (legalábbis azok egy részét) tanúként szemlélő, a példabeszédeket hallgató és lejegyző (átíró) apostollal azonosíthatjuk. „A tizenkettő egyikét, Fülöp apostolt – állapítja meg kritikájában Reisinger János is – többször mutatják be az evangéliumok közvetítőként a pogányok és Jézus között. Mintegy ő szól az érdekükben, egy-egy konkrét esetben, mesterénél. Címbeemelésével a költő talán azt szerette volna jelezni, hogy neki is van tapasztalata a »kívülálló« lélektanáról.”⁶

Az evangéliumi szövegek lírai meditációiban a versbeszélő jellemzően egyes szám első személyben mintegy a tanú hitelével szólal meg, a ciklus egyes darabjai viszont formailag és nyelviileg is elszakadnak az evangéliumok szövegétől, az újraírt történetek jelentéshorizontja hol közelebb, hol távolabb esik az evangéliumi pretextusok eredeti teológiai és szemantikai perspektívájától. Erre az irgalmas szamaritánus történetét átíró *Gondolat* című verset idézem példaként. Ebben a darabban a versbeszélő nem csak a cikluscímben jelölt Fülöp alakjába helyezkedik bele, hanem a Lukács evangéliumból ismert történet szereplőjének szemszögéből mondja újra a történetet. A jézusi parabola a felebaráti szeretetet példázza, Vasadi műve azonban már a címével (*Gondolat*) és kezdő soraiban („Ott fekszik a félholtra vert, / kifosztott

⁵ REISINGER János, *Vasadi Péter: Hó és madarak*, Kortárs, 1983/4, 659.

⁶ Uo.

gondolat.”) jelzi azt a horizontváltást, aminek keretében az evangéliumi parabolát újrírja. Ezzel a példázat eredeti morális jelentése a versbeszélő korának szellemi állapotára vonatkozó kritikává változik, s ebben az értelemben a Reisinger által említett „kívülállás” a forrásszöveg összefüggésében kétszeresen is megvalósul, mivel a Jézus korabeli zsidók szemszögéből a szamariaiak az a gyűlölt népcsoport, akikkel érintkezniük is tilos volt. A saját idegenség tapasztalata s a jézusi irgalmasság parancsa így szellemi szinten fogalmazódik újra, de ez az átfogalmazás egyben alkalmat ad a költőnek a költészet szerepének meghatározására is: „Gyolcs-szavam kibontom, / foltos testét befáslizom vele.” Vasadi azonban nemcsak ezen a ponton tér el a forrásszövegtől, a vers zárata tovább is írja, s mintegy kudarc történetként beszél el saját kortapasztalatát: „Mikor estére visszatérek, / ágya üres, szellemi harc / meggyűrte lepedőjét. Az asztalon egy cédula: / jobb így nekem / bőrkötényes lovással megszökött.”

A *Fülöp jegyzetei* nemcsak a Vasadi-költészetre jellemző biblikus tematika miatt ágyazódik be mélyen az életműbe. Az adott ciklus korpuszon belüli szöveggörnyezetéhez tartoznak a szentírási történeteket újríró novellák, *Az ember reménye* című kötetből *A rabbi kenyere* és címadásával a szinoptikus evangéliumokból ismert történetet is a megértés intertextuális terébe hívó *Jairus*. A versciklus egészéhez hasonlóan szerepversként olvasható az nyolcvanas évek több költeménye is, a *Nem kő, se csillag* kötetből például a szintén ókeresztény figurát megjelenítő *Onézimus* című vers. A *Fényromok* kötet két darabjában a versbeszélő világban-létéről s a létezés transzcendens távlatairól Tarkovszkij *Stalker*ének álarcában vall a költő, míg a francia festő, Renoir alakjának megidézésével a művészlét kerül a versek problematikájának középpontjába. *Az öreg Renoir* című költeményről joggal jegyzi meg elemzésében Krupp József, hogy „az Egészre vágyakozó szerzőnek – és életműnek – egyik magaslati pontja.”⁷ Ezért érdemes a verset itt is teljes egészében idézni:

Mindenkit elfelejtettem,
de semmit sem felejték.
Tolókocsimban a görcsös ujjú
mindentudás gurul a tengerpartra.
Nem festek többé meztelen asszonyt,
lampionokat, hegyesorrú kutyákat.
Engem fest már a tenger.

Feléje rándul teknőc kezem.
Kitépem rókaszőr ecsetemet a
fogai közül. Ha én nem festek,

⁷ KRUPP József, „Engem fest már a tenger,,: Vasadi Péter: *Az öreg Renoir*, Vigilia, 2006/6, 434.

meghal a kék, fuldoklik a lila,
az aranyszivacs kiszárad. Haraggal
sújtom e tolvajt: mielőtt
moccanna, ráfestem retinámra.

A másik nyolcvanas években született ciklus a Pilinszkynek ajánlott *Lépés*, mely címadásában a Pilinszky-líra egyik kulcsszavát emeli ki. A több Pilinszky-versben megjelenő motívum az emberi létezés mint úton-létet abban az összefüggésben ragadja meg, ahogy a költő egyik esszéjében a tékozló fiú történetet értelmezve kiemelte: „Bizonyos értelemben mindannyian tékozló fiúk vagyunk, mégis azzal a különbséggel, hogy egyesek már a visszafelé vezető úton járnak.”⁸ A Vasadi-életműben a Pilinszkyvel folytatott dialógus a kezdetektől máig lényegében megszakítatlanul folyik, s ennek kitüntetett darabja a *Fényromok* kötetben publikált ciklus. A költőtárs alakja ebben a verssorozatban a folyamatos megszólítás, a felelevenített emlékek és verseinek intertextuális megidézése révén elevenedik meg. A ciklus versei olyan kommunikációs kontextusban értelmezhetők, melyben a versbeszélő a dedikációban megnevezett költőtárhoz intézi monológját, azonban ez a monológ esetenként dialógussá alakul át a versben idézett párbeszéd révén (*Itt és most*), vagy az *Apokrif* szövegbe íródása által (*Az a szó*), máskor pedig oly módon, hogy a megszólított veszi át a szót. Ez utóbbira példa a *Fölülnézet* című vers, mely megint a két életmű közti párbeszéd révén erősítheti azt az értelmezői tapasztalatot, hogy ebben a darabban a korábbi versbeszélő átadja a szót az eddig csak megszólítottként hallgató, *csend*ben lévő másiknak. A vers kezdő sorai („Megittam pusztulástokat. / Megettem minden bűnötök. / Ha eddig fehér voltam, / most fekete vagyok.”) Pilinszky lírájának kulcsszavait (pusztulás, bűn) mondja újra, az idézet második fele a *Bár színem fekete* című verset is megidézi, de a vers zárlata is leginkább a halott Pilinszky síron túli üzeneteként értelmezhető: „Lebontják rólam testemet / s istenné kényszerítenek. / S halálomon is túl / tart ez a lökdösődés.” Rába György a következőképpen összegzi a *Lépés* című ciklus kapcsán a két költő közötti poétikai és világszemléleti különbségeket: „Vasadi lírája csakugyan rokon Pilinszkyével, stílusa, műhelye azonban kevésbé. Rejtett fény rajzolja ki mindkét költő lényének, tárgyainak körvonalait, sőt a látszat alatti mélyáramokat is. De Pilinszky tragikus lényegkifejezésével szemben Vasadi valódi történésnek érzékeli azt a háborgást, mellyel akár őt érzékének

⁸ PILINSZKY János, *Egy lírikus naplójából* = PILINSZKY János *összegyűjtött művei. Tanulmányok esszék, cikkek II.*, szerk. HAFNER Zoltán, Bp., Századvég Kiadó, 1993, 226.

színpadán, akár elbeszélő képzeletének emberek, jelenségek, törvények a lét egymásnak felelő színeivel testiesednek.”⁹

Vasadi Péter költészete nem tartozik azok közé a lírai életművek közé, melyek a költői hagyományhoz való viszonyát karakterisztikusan a szöveg intertextuális létmódjának a hangsúlyozásával fejeznék ki. Noha a kortárs irodalom egy-egy életművével, mindenekelőtt Pilinszkyével és Nemes Nagy Ágnesével Vasadi olyan módon is dialógust kezdeményez, hogy az említett életművek emblematikus képeit verseiben újraírja, s életműve a kezdetektől lehetőséget ad a szövegek közötti, mindenekelőtt a bibliai pretextusok összefüggésében történő olvasatokra. *Az új folyó* című verse is bizonyítja, hogy Vasadi tisztában van a versszövegben megalkotott világ originalitását korlátozó szöveghagyomány létevel, saját alkotásmódját éppen ezzel szemben határozza meg: „Amíg világom építem / az elkészült világok csak / zavarnak. Meg nem mosom / szavamat más zenében. / Minden bölcsesség ócskavas / egy épp most születő / tér krátere szélén.” S habár költői megszólalása mögött egy lényegében mindvégig önazonos, noha esetenként maszkot öltő versszubjektumot feltételezhetünk, Vasadi én-felfogása, határozottan metafizikai szemléletmód szerint formálódik, de úgy, hogy nem a nyelvet uraló, a versvilág centrumaként megalkotódó szubjektum eszméjéhez igazodik, hanem egy önmagában Léttel szemben elégtelen lírai énként határozódik meg: „Bírni magam annyi, mint / bírni a nem-magamat. / Így lesz a semmi enyém, / átalakítva beszéddé. Föl- / zárkózik az idő szavaimra, / mikor megtelnek az / árkok rézlevelekkel.” (*Az idő szavaimra*) Éppen ezért is tekinthetünk kivételként *Fényromok* kötetnek arra a két versére (*Szeptember eleje, A szekér*), mely a Petőfi-lírával teremt szövegek közötti kapcsolatot. Ennek, a talán némileg váratlan hatástörténeti kapcsolatnak az ad különös súlyt, hogy az utóbbi olyan nemzeti tematikát szólaltat meg, mely Vasadi költészetére korábban nem volt jellemző. Egy évvel korábban Balassa Péter még joggal állapíthatta meg, hogy a Vasadi-líra világ- és időszemléletét nem az immanens történelem, hanem a „konkrét időn kívüliség” alakítja. A *Fényromok* című kötet azonban már egyértelműen jelzi a költői szerep újragondolását, s a költői megszólalás morális dimenzióinak s ezáltal a költészet közösségi funkciójának újradefiniálását.

⁹ RÁBA György, *A költészet őspillantatai: Vasadi Péter: Fényromok*, Új Forrás, 1987/6, 75.